

Klonkai László

NÉPESSÉGFEJLŐDÉS A VILÁG KÉT LEGNÉPESEBB ORSZÁGÁBAN

Köztudottan Kína a világ legnépesebb országa 1,3 milliárd főt meghaladó lakossággal, ami azt jelenti, hogy a Földön minden ötödik ember kínai állampolgár. Népeisége nagyobb, mint Európa, Észak-Amerika és Ausztrália népeisége együttvéve. Kína a világ legsűrűbben lakott országainak egyike, és nem csak napjainkban, hanem több ezer éve. Már a Ming-korban 50 millió lakosa volt a Kínai Birodalomnak, és az időszámítás előtt úgy kétszáz évvel az agyag-hadseregről elhíresült Xian milliós város volt, az akkori világ legnépesebb települése. Kínát a nagyságrendben India követi 1,1 milliárd fővel.

A Föld eltartó képessége szempontjából meghatározó jelentőségűek azok a demográfiai változások, amelyek az elmúlt évtizedekben Kínában és Indiában végbementek. Ebből következően a két ország népeiségeinek alakulását nem sorolhatjuk a távoli egzotikus országok keveseket érdeklő kérdéskörébe, Kína és India népeisége az egész világ népeiségeinek alakulását meghatározóan befolyásolja, és az utóbbi évtizedekben különösen fontos szerepet játszik a föld túlnépeiséésében.

Kína népeisége a II. világháborút követő időszakban rendkívül gyors növekedésnek indult. Az „Új Kína” megalakulásakor, 1949-ben az ország népeisége 542 millió fő volt. Amíg azonban a régi Kínában 150 év kellett, hogy a lakosság megduplázódjon, azaz 200 millióról 400 millióra növekedjen, addig már a 20. század második felében, 1981-ben átlépte az egymilliárdos határt, majd 1984 végére, mindössze 35 év alatt megduplázta az alakuláskori népeiséget.

Kína demográfiai adatai alapján a 20. század közepétől egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a hatalmas és gyors ütemben tovább növekvő népeiség nem rendelkezik elegendő termőfölddel, és viszonylag alacsony az egy főre jutó természeti erőforrás-állomány. A világ legnépesebb országa mind a termőföldeknek, mind a vízkészleteknek és az energiának is szűkében volt. A népeiségszámhoz mért alapvető ellátottsági mutatók – orvos, kórházi ágy, iskolák, közművesítés, stb. – a világ elmaradott országainak szintjét mutatták. A vidéki iskolákban – anyagi eszközök és pedagógus hiányában – a tanköteles gyermekek jó része nem részesült megfelelő

oktatásban, vagy semmilyen oktatást nem kapott. Erre utal, hogy 2000-ben a 60-64 éves korosztály – akiknek az 1950-es években kellett volna iskolába járni – 43%-a analfabéta volt. A 20 év alatti fiatal népesség száma 1975-ben a század közepének közel a kétszeresére emelkedett, a lehetőségek pedig ezzel nem tudtak lépést tartani. Számos példát lehetett viszont látni a világ túlnépesedő, fejletlen országaiban, hogy ezek a trendek éhínséghez, az elmaradottság konzerválódásához vezettek.

A túlnépesedés veszélyének elhárítása Kínában alapvető kérdésnek bizonyult a fejlettebb országok sorába történő felzárkózás folyamatában, az általános elmaradottság felszámolásában. A gyors népességnövekedés gátjává vált a gazdasági fejlődésnek, veszélyeztette Kína modernizációs törekvéseit. A túlnépesedés az általános életszínvonal alakulására is bénítóan hatott. A népesség száma az 1980-as évek második felében meghaladta a világ népességének egyötödét, miközben a termőföldből történő részesedés továbbra is csak 7%-on maradt. Az egy lakosra jutó termőföld nagysága Kínában sokkal alacsonyabb, mint a világszinten, és a népesség növekedésével egyre csökkent. Miközben az 1965-öt követő évtizedben a népesség évente 20 millió fővel növekedett, a megművelésre alkalmas terület évi átlagban 300 ezer hektárral csökkent.

A népesség túl gyors növekedése a gazdaság, a kultúra és a társadalom fejlődésével, az erőforrások kihasználásával és a környezetvédelemmel nyilvánvalóan ellentétbe került. Ez komolyan hátráltatta Kína gazdasági és társadalmi fejlődését, a lakosság kulturális színvonalának emelkedését, és kedvezőtlenül befolyásolta az életszínvonal növekedését is. Ebből az alaphelyzetből kiindulva az ország vezetői felismerve a túlnépesedés kedvezőtlen következményeit, széleskörű – sok tekintetben egyedülálló – népességpolitikát, születéskorlátozó népesedéspolitikai intézkedéseket vezettek be, amelyeknek lényege a késői házasságkötés és gyermekvállalás propagálása, a kevesebb, de egészségesebb gyermek születésének elősegítése. Ez a politika azt is előírta, hogy egy házaspárnak csak egy gyermeke szülessék. Az intézkedések óta eltelt időszak adatai szerint a korlátozó intézkedések eredményesnek bizonyultak, és a népesség száma 1995 óta láthatóan új, kevésbé meredek trendvonal szerint emelkedik.

A második világháború utáni gyors ütemű népességnövekedés nem csak Kínára jellemző, a világ számos kevésbé fejlett országában voltak tapasztalhatóak hasonló tendenciák. Az érintett országok nagyságának függvényében az így bekövetkezett népességnövekedés országonként igen differenciált, és külön-külön – India kivételével – világméretben nem meghatározó. Együttesen azonban a világ népességének felgyorsuló növekedését eredményezik. Közülük Kínával csak India mérhető össze, a többi ország nagyságrendje – és így népességnövekedése – messze elmarad tőlük.

Indiában is próbálkoztak a népességnövekedés visszafogásával, először 1952-ben irányozták elő – sikertelenül – a születési ráta csökkentését. A '60-as, '70-es évek népességrobbanása után kötelező születéskorlátozással, egyes térségekben kényszersterilizálással próbáltak érvényt szerezni az elképzeléseknek. Az eredményt nem hozó intézkedések a lakosság ellenérzését váltották ki, és a kormányzó párt választási vereségéhez vezettek. Ezután a mindenkori politika „önkéntes alapra” helyezte a családon belüli gyermekszám meghatározását. Így Indiában nem érvényesítettek a kínaihoz hasonlítható demográfiai korlátozó intézkedéseket, ennek következtében a Kínánál 2-300 millióval kisebb népességű India lakossága egy ideje Kínát meghaladóan növekszik. Miközben Kínában a lakosság száma 2002 óta eltelt években igen egyenletesen, 7-8 millió fővel gyarapodott, addig Indiában kétszer is 20 millió fő felett volt az egy évben bekövetkezett növekedés, a legkisebb emelkedés is 15 millió.

Az ezredforduló óta tapasztalt növekedési adatok alapján néhány évtizeden belül India népessége elérheti Kína népességét.

A KÍNAI CSALÁDTERVEZÉSI POLITIKA

A kínai vezetés érzékelve a demográfiai robbanás generálta kihívást, abban a döntési helyzetben találta magát, hogy vagy elfogadja a természetes folyamatokat, a gyors népességszaporodást, vagy megpróbálja gátolni azt. A be nem avatkozás egyben annak a felvállalását is jelentette volna, hogy az ország egyre több lakosának nem tudják hazai termelésből biztosítani az élelmezését, és egyben feladják vagy jelentősen visszafogják Kína modernizációs, gazdasági felzárkózási törekvéseit.

Kína a XX. század második felében ugyan megnégyszerezte gabonatermelését, de az utóbbi évtizedekben beépítések stb. miatt elveszítette termőföldjeinek 16%-át, és beleütközött az ökológiai korlátokba, így a termés már évek óta csökken. A kontinensnyi ország így oda jutott, hogy még élelmezni sem képes lakosságát, és mára a világ legnagyobb gabonaimportőrévé vált.

Kínában az 1970-es évek második felében kezdtek foglalkozni a túlnépesedés okozta veszélyhelyzet megelőzésének kérdésével. Ebben fontos szerepet játszott a gyermektervezés és gyermekvállalás folyamatába történő hatalmi beavatkozás. Maga az elhíresült családtervezési politika 1979-től kezdve tekinthető tudatos, tervszerű, a túlnépesedést megakadályozó, illetve a népességalakulás kezelését és

ellenőrzését részben adminisztratív, részben erkölcsi, nevelő-felvilágosító, propagandisztikus módszereket alkalmazó munkának. Lényegében ekkor kezdődött el a családtervezési politika alapelveinek, lényegének tudatosítása is a kínaiak milliói-ban, ami az „egy pár, egy gyerek” megfogalmazású szlogenben realizálódott.

Egy ország – különösen, ha az a világ legnépesebb országa – demográfiai folyamataiba beavatkozni nem problémamentes kérdés. Nem egyszerű dolog, és nem is mindig sikerül felmérni az intézkedések hatásait és későbbi következményeit.

Az elsődleges cél a születendő gyermekek számának radikális csökkentése volt egy olyan társadalomban, ahol több évezredes hagyományai vannak a nagycsaládnak, a sok gyermek vállalásának, ahol a gyermek nagy érték, és kitüntetett szerepe van az idősekről történő gondoskodásban.

A népességnövekedést lassítandó a kínai kormányzat szigorú népességszabályozási politikát vezetett be. Az idők során több intézkedéscsomag született, melyek végső soron mind egy célt szolgáltak: közvetve vagy közvetlenül a születések számának csökkentését. Ennek a politikának hivatalosan a fő elemei a következők voltak:

- *Késői házasságkötés*, azaz a házasságkötés időpontjának a korábbiaknál – és szerte a világon szokásosnál – későbbre halasztása, ami végső soron a nők termékeny életciklusának megrövidítését jelentette. Ez nem csak propagált ajánlás, „követendő” új társadalmi norma volt, hiszen 1981-ben jogszabályban rögzítették a házasságkötés magasabb korhatárát, nőknél a 20 évet, férfiaknál a 22 évet. (Kínában a házasságon kívüli gyermekvállalás nem elfogadott, elvéve fordul elő, nem járható út a szabályok megkerülésére.)
- *Késői szülés*, ami azt jelenti, hogy a házas fiatalok még a házasság megkötése után is éveket várjanak a gyermekvállalással. Ez az elvárás természetesen jogszabállyal nem támogatható, de a kínai társadalomban nem ismeretlen – és a tapasztalatok szerint nem is hatástalan – az állami akarat „ösztönzőkkel” történő érvényesítése.
- „*Egy házaspár – egy gyerek*” mint új családmodell elfogadtatása a Kínai társadalommal. Ez tekinthető a kínai népességszabályozási politika legfontosabb és legkritikusabb elemének. Még nem volt példa arra, hogy egy földrésznyi országban megkíséreljék lényegében egyetlen generációváltás alatt az évezredes hagyományokat egy ilyen alapvető kérdésben megváltoztatni, és a tradicionálisan sok gyermeket vállaló kínai családokat meggyőzni arról, hogy szakítva őseik gyakorlatával, mindössze egyetlen gyermeket neveljenek fel családonként. Ennek a célnak a megvalósítása érdekében a propagálás mellett igen kemény – egy európai demokráciában valószínűleg keresztülvihetetlen – adminisztratív eszközöket is alkalmaztak.

– „Jobb minőségű csecsemők” születésének elve, mely kiegészíti az egy gyermek vállalásának ösztönzését. Ennek az a lényege, hogy ha egy családnak csak egy gyermeke lehet, annak egészségesebbnek, életképesebbnek kell lennie, a szülők-től többet kell kapnia, mint amikor 5-6 utód nőtt fel egy családban. Ennek az elvnek a jegyében, ha a magzat sérült – például ha megszületne, értelmi fogyatékos lenne – törvény kötelezi az anyát az abortuszra.

A kínai családtervezési politika elindítása óta több évtized telt el, és sokféle véleményt váltott ki a világban. Egyrésztől értékelték a demográfiai folyamatok alakulását, a statisztikai adatok közvetítette változásokat, másrésztől kifogásokat fogalmaztak meg az intézkedések demokratikus voltával kapcsolatosan.

A kínai vezetést azzal vádolták, hogy kényszeríti az egyéneket a családtervezésre. A kritikát megfogalmazók – általában a fejlett demokráciákból – az egyén „szabadságjogainak” elnyomását kifogásolták, szerintük a házaspároknak személyes joga eldönteni, hány gyermeket szeretnének, és az államnak ebbe nincs, nem lehet semmiféle beleszólási joga. A mérleg egyik serpenyőjében a fejlett világ emberjogi normáival több tekintetben ellentétes intézkedéscsomag, a másikban a népességnövekedés számottevő mérséklése található. Nyilvánvaló, a vitatott intézkedések nélkül nem következett volna be a gyermekvállalás csökkenése.

A KÍNAI CSALÁDTERVEZÉSI POLITIKA HATÁSAI

Bár a kínai népességszabályozási politikát számos nyugati bíráló érte, nem szabad elfeledni, hogy Kína az egyetlen fejlődő ország, amely komolyan tett – és nem is keveset – az egész Földet fenyegető túlnépesedés ellen.

A gyors termékenységsökkenés Kínában spontán és adminisztratív tényezők együttes hatására vezethető vissza. Nem könnyű a folyamatok megítélése, mert a társadalmi-gazdasági fejlődéssel együtt járó spontán demográfiai változások természetesen nem különíthetők el az adminisztratív tényezők hatásaitól. Az utóbbi évtizedek termékenységsökkenésében nem lebecsülendő szerepe volt olyan tényezőknek is, mint a nők iskolai végzettségének emelkedése, emancipálódása és munkavállalása, a népesség tömeges városba áramlása, a gyermekek felnevelési költségeinek emelkedése, a csecsemő- és gyermekhalandóság javulása, a korszerű fogamzásgátlás, stb.

Az intézkedések elsősorban a születések visszafogását, a gyermekvállalás csökkentését célozták. A családtervezési politika – mint említettük – 1979-től indult,

a születési arányszám azonban még 1986-ig emelkedett, csak ezt követően váltott csökkenő trendre. Az ezer lakosra jutó születések száma viszont 1987-től évről évre folyamatosan csökkent, és az 1986-ban tapasztalt igencsak magas 23,3 ezrelékes értékről két évtized alatt európai léptékre, 12,1 ezrelékre esett vissza.

A születések számában bekövetkezett változásról, a kínai gyermekvállalás mérséklődésének nagyságrendjéről realisabb képet kapunk, ha az indiai adatokkal összehasonlítva tekintjük át azokat. Az 1950-es évek első felében évente átlagosan még 8,6 millióval több gyermek született az akkor még jóval nagyobb népességű Kínában. Az ezt követő időszakokban Kínában magas maradt, de hullámszerűen alakult a születések száma, Indiában viszont folyamatosan növekedett. Ennek hatására a Kína javára mutató születéstöbblet az 1970-es évek első felére évi 3,4 millióra csökkent, majd az 1970-es évek második felétől már – a még mindig kisebb népességű – Indiában született több gyermek. A két ország közti különbség – most már India javára – folyamatosan növekvő, a 2000 utáni évek átlagában már közelíti az évi 10 milliót. Az indiaitól ily mértékben lemaradó gyermekvállalás döntően a kínai születéskorlátozó népességpolitikának tudható be.

I .táblázat Születések számának évi átlaga Kínában és Indiában (ezer)

Időszak	Kína	India	Különbség
1950-1955	25 468	16 840	8 628
1956-1960	22 838	17 994	4 844
1961-1965	26 313	19 108	7 205
1966-1970	28 798	20 241	8 557
1971-1975	25 131	21 699	3 432
1976-1980	20 745	23 452	-2 707
1981-1985	21 627	25 048	-3 421
1986-1990	24 721	26 524	-1 803
1991-1995	21 555	27 890	-6 335
1996-2000	19 848	27 728	-7 880
2001-2005	17 569	27 408	-9 839

Az állami születéskorlátozó intézkedések az évek során alapvetően alakították át Kínában a sokgyermekes családmodellt. A korlátozások következtében Kínával kapcsolatosan nem beszélhetünk gyermekvállalási „hajlandóságról” vagy gyermekvállalási „szándékról”, az állami intézkedések célja éppen a szokásosnál, a szándékoltnál kevesebb gyermek születésének kikényszerítése volt. A valós gyermekvállalás alakulását a termékenységi mutatók, a reprodukciós együtthatók fejezik ki. A teljes termékenységi mutató szerint 1950 és 1970 között egész termékeny

életciklusuk alatt a kínai nők átlagosan 6 gyermeket hoztak a világra. A családonkénti átlagos gyermekvállalás már az 1970-es évektől csökkent, csak a népesség, és így a családok számának növekedése ezt akkor még jórészt ellensúlyozta. A családnagyság, a vállalt gyermekek átlagos száma azonban folyamatosan és határozottan csökkent, az 1980-as években már három gyermek alá esett a teljes termékenység, és egy további évtized elteltével kettőnél is kevesebb lett. A kínai társadalomra jellemző hagyományosan magas, 6 körüli teljes termékenység az 1970-es években kezdődött hirtelen csökkenés eredményeként a 20. század utolsó évtizedére az egyszerű reprodukcióhoz szükséges gyermekszám – amely modern halandósági viszonyok mellett 2,1 – alá esett és 1,8 alatt stabilizálódott.

A teljes termékenység, mint az egész életben vállalt gyermekek átlagos száma összemérhető a propagált „egy család – egy gyermek” célkitűzéssel. A teljes termékenység adatsorából látható, hogy az elsődleges cél, a túlnépesedés veszélyét hordozó sokgyermekes család történelmileg rövid idő alatt átadta a helyét a modern világban általános egy-két gyermekes családnak. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az egész életében egy gyermeket vállaló családtípus a kemény korlátozó intézkedések mellett még 2000 után sem vált általánossá Kínában, viszonylag sok családban született második, esetleg harmadik gyerek. Talán feltételezhető, hogy a születéskorlátozó intézkedések kidolgozásakor azért írtak elő egy gyermeket, hogy a valóságban átlagosan legalább kettőnél kevesebb legyen.

A világ két legnépesebb országa teljes termékenységi mutatójának összehasonlítása segít a kínai népesedéspolitikai intézkedések és a világ számos fejlődő országában tapasztalható termékenységcsökkenés hatásának elkülönítésében. A termékenységi mutató mind Kínában, mind Indiában az 1950-es évek óta csökken. A csökkenés mértéke 1950 és 1975 között a két országban közel azonos, közülük Indiában némileg kiegyenlítettebb volt. A kínai születéskorlátozó intézkedések bevezetése után mindkét országban folytatódott a teljes termékenység csökkenése, de a csökkenés mértéke Kínában felgyorsult. A korábban egy negyedszázadon át közel egyformán alakuló termékenységi mutató Indiában az 1970-es évek közepén már közel másfélszerese, az 1990-es évek első felében pedig kétszerese lett a kínainak. Ebből arra következtethetünk, hogy a termékenységi mutató erőteljes csökkenésének nem az egésze vezethető vissza a korlátozó intézkedésekre, de az indiai csökkenést meghaladó része minden bizonnyal.

2. táblázat Teljes termékenység Kínában és Indiában

Időszak	Kína	India	India Kína %-ában
1950-1955	6,22	5,91	95
1956-1960	5,59	5,90	106
1961-1965	5,72	5,82	102
1966-1970	6,06	5,61	93
1971-1975	4,86	5,26	108
1976-1980	3,32	4,89	147
1981-1985	2,55	4,50	176
1986-1990	2,46	4,15	169
1991-1995	1,92	3,86	201
1996-2000	1,78	3,46	194
2001-2005	1,70	3,11	183

A reprodukciós mutató terén – mint már Kína esetében láttuk – Indiában is a teljes termékenységnél kisebb mértékű a csökkenés, viszont a két ország adatainak összehasonlítása még egyértelműbben mutatja a kínai demográfiai intézkedések hatását.

3. táblázat Nettó reprodukció Kínában és Indiában

Időszak	Kína	India	India Kína %-ában
1950-1955	1,85	1,63	88
1956-1960	1,79	1,72	96
1961-1965	2,10	1,82	87
1966-1970	2,44	1,87	77
1971-1975	2,04	1,86	91
1976-1980	1,45	1,83	126
1981-1985	1,11	1,74	157
1986-1990	1,09	1,65	151
1991-1995	0,85	1,56	184
1996-2000	0,79	1,42	180
2001-2005	0,75	1,30	173

A népesség növekedésének a visszafogása, megállítása volt Kínában a korlátozó intézkedések bevezetésének végső célja. A cél eléréséhez a gyermekvállalás csökkentésén, a születések számának mérséklésén át vezet az út. A termékenységi

adatok az intézkedések hatásosságát, eredményességét bizonyítják, az ország népessége azonban – a korábbiaknál jóval mérsékeltebben – de jelenleg is növekszik. A családonkénti gyermekvállalás nagyságának csökkenése nem jelenti egyben a népesség megcélzott és kívánatos csökkenését, mert több tényező ez ellen hat. Már említésre került a szülőképes korba lépő nők számának gyors emelkedése, ami önmagában azzal jár, hogy hiába szül egy nő a korábbiaknál kevesebb gyermeket, ha sokkal többen vannak, nem csökken a születések száma a gyermekvállalási hajlandósággal arányosan. A népesség számának a születések mellett a halálozás is tényezője. Amennyiben a születési arányszámok csökkenésével kedvezőbb halandóság párosul, ez szintén ellensúlyozza a népességnövekedés szándékolt mérséklését. Kínában az ezer lakosra jutó halálozás 1950 és 1970 között jelentősen csökkent, azt követően a fiatalodó korstruktúra következtében alacsony szinten maradt. Így a születési arányszámok csökkenése jelent meg egy az egyben a természetes szaporodás mérséklődésében.

A bemutatott folyamatok végeredményeként Kínában a népesség növekedésének üteme, léptéke erőteljesen lecsökkent, miközben a némileg kisebb India lakosainak száma továbbra is ezt egyre jobban meghaladó mértékben növekszik. A két ország népességnövekedése közötti különbség 1975-ig Kína gyorsabb növekedését mutatta, azt követően viszont Indiában nagyobb az évenkénti gyarapodás. A két ország népességnövekedésének különbsége az utóbbi 15 évben gyorsuló ütemben emelkedett.

4. táblázat Évi átlagos népességnövekedés Kínában és Indiában (ezer fő)

Időszak	Kína	India	Különbség
1950-1955	10 849	6 735	4 114
1956-1960	9 697	8 090	1 607
1961-1965	14 340	9 577	4 763
1966-1970	20 297	11 089	9 208
1971-1975	19 427	12 891	6 536
1976-1980	14 214	14 962	-748
1981-1985	13 606	16 509	-2 903
1986-1990	16 433	17 815	-1 382
1991-1995	12 933	18 817	-5 884
1996-2000	11 246	18 391	-7 145
2001-2005	8 603	17 634	-9 031

A születéskorlátozó intézkedések eredményességét jelzi, hogy az idők során a két ország népességének növekedése között mutatkozó különbség egyre inkább megfelel a születések nagyságrendjében tapasztalható differenciának. Míg 1990 előtt nem tapasztalható együttmozgás a kínai és az indiai születésszám különbsége és a népességgyarapodás két ország közötti különbsége tekintetében, az utóbbi 15 esztendő adatai már figyelemreméltó egyezést mutatnak. 1991 és 2005 között a két ország közötti születéskülönbségből, az indiai születéstöbbletből 91-93%-ban népességtöbblet lett.

5. táblázat A Kína és India között a születések számában és népességnövekedés nagyságában Kína javára tapasztalt különbség (ezer fő)

Időszak	Születés	Népesség-növekedés	Növekedés-különbség a születés-különbség %-ában
	különbsége		
1950-1955	8 628	4 114	48
1956-1960	4 844	1 607	33
1961-1965	7 205	4 763	66
1966-1970	8 557	9 208	108
1971-1975	3 432	6 536	190
1976-1980	-2 707	-748	28
1981-1985	-3 421	-2 903	85
1986-1990	-1 803	-1 382	77
1991-1995	-6 335	-5 884	93
1996-2000	-7 880	-7 145	91
2001-2005	-9 839	-9 031	92

A CSALÁDTERVEZÉSI POLITIKA NÉPESÉGALAKULÁSON TÚLMUTATÓ HATÁSAI KÍNÁBAN

Az alapvető demográfiai adatsorok a kínai családtervezési intézkedések sikerét, mind nagyobb társadalmi elfogadottságát jelzik. A megfogalmazott célkitűzések, a népességnövekedés számításba vett csökkenése időarányosan megvalósulóban vannak és ma már biztosra vehető, hogy a folyamatok folytatódnak.

A demográfiai folyamatokba történő állami beavatkozások azonban gyakran járnak nem várt, olykor nem kívánatos következményekkel is. Így történt ez Kínában is, ahol az ebből adódó gondokat az ország nagyságrendje még fokozza is.

A hatóságok – és a demográfiai adatsorok – szerint az egykepolitika jóval több mint százmillió gyermek születését akadályozta meg Kínában, ami hozzájárult az ország fellendüléséhez, ugyanakkor, problémákat is okozott a társadalomban.

Egy ország lakosságával – különösen, ha az ország egyes területei közötti olyan jelentős gazdasági fejlettségbeli és társadalmi különbségek tapasztalhatók, mint Kína esetében – nem egyszerű feladat elfogadtatni egy intézkedéscsomagot, mely komoly beavatkozás a családok egyéni szférájába és ennyire ellentétes az évezreides hagyományokkal. Ezt jelezte a meggyőzés eszköztárában megtalálható számos adminisztratív elem, az anyagi eszközök nem csak ösztönző, hanem büntető jellegű alkalmazása is. A társadalom elemi egységei, a családok az elfogadás, az alkalmazkodás mellett igyekeztek kitérni az intézkedések elől, vagy saját értelmezésük szerint eljárni az adott helyzetben. A kínai társadalom különféle reagálásai köréből kiemelhető a fiúgyermek vállalásának primátusa. Emellett természetesen a kínai családok milliói nem tartották be a számukra nem elfogadható egy gyermekes normatívát, de az idő múlásával a szülőképes életkorba lépő korosztályok mind szélesebb körével sikerül elfogadtatni az új családmodellt.

A családtervezési politika bevezetését követően előtérbe került, – mint fontos családeltartó tényező – a nemek szerinti megkülönböztetés. A jelenség nem új keletű. A kínai társadalom íratlan családetikai kódexe évszázadokon keresztül a fiúutódlásra helyezte a hangsúlyt. A háttérben köztudottan gazdasági okok játszották a fő szerepet. A férfi munkaerőnek mindig megkülönböztetett szerepet tulajdonítottak a mezőgazdaságban. Napjainkban is a férfi nemet tartják meghatározóbbnak az idősebb generációról való gondoskodásban. A hagyományok szerint a fiúgyermek kötelesek szüleikről gondoskodni öregkorukban, mert a lányok házasságkötésük után már a férjük családjának tagjai lesznek. Ha csak egy gyermek van a családban, és az lány, szükségét érzik egy másiknak is. Az „egyke” centrikus családmodell a mikroközösségek tagjainak tudatában is egyértelműen a fiút részesíti előnyben. „Ha csak egy gyerek lehet, az inkább fiú legyen” – vélik a kínai házaspárok. Ezt igazolja, hogy sok 20-30 év közötti férjzett nő, amikor kiderül, hogy teherbeesését követően lánygyermek várható, a szülés helyett inkább az abortuszt választja.

Kínában a nemek egyenlőtlen megítélésének, a férfiak, illetve a fiúgyermekek kitüntetett szerepének évszázados hagyományai vannak. A családtervezésbe történt állami beavatkozás azzal a következménnyel járt, hogy jelentősen módosult a fiú- és leány születések természetes aránya. Vidéken a 2000 utáni években az egygyermekes családokban az utódok 61%-a lett fiú. Még erőteljesebb a nemek szerinti különbség a másod- és harmadszülötteknél: az előbbi körben 100 leányra

152 fiúszületés jut, míg a harmadik gyermekek esetében a 100 leányra jutó fiúk száma 159-re nőtt.

A növekvő férfifébblet a demográfiai folyamatokat és a társadalom működését tekintve is komoly veszélyek hordozója. Egyébként több délkelet-ázsiai országban – India, Vietnam –, ahol nincs is családtervezési politika, hasonló a helyzet. Ez a demográfiai jelenség részben a térségbeli társadalmi tradíciókkal, részben az orvosi műszerek fejlődésével magyarázható. A csecsemők neme az ultrahangos műszerek segítségével ma már magzati korban megállapítható. Meg is szaporodtak az abortuszok, és sokmillió lánymagzat esik áldozatul a nemek szerint szelektív terhesség megszakításnak. Kínában például a hivatalos statisztikák szerint a terhességek mintegy felét abortusszal szüntetik meg, és ez a nagyság módot ad az újszülöttek nemek szerinti arányainak eltorzítására. A kínai orvostudomány korán és biztonsággal jelzi a születendő gyerek nemét, ennek következményeként pedig a lányembriók sokkal gyakrabban válnak abortusz áldozatává.

Közismert, hogy biológiai okokra visszavezethetően szerte a világon több fiú születik, mint leány, a nemzetközi adatok szerint általában 105 fiúszületés jut 100 lányszületésre. Korábban Kínában is hasonlóak voltak a születéskori nemek szerinti arányok, de a családtervezési politika bevezetését követően a lányokhoz mérten évről-évre több fiú született, mivel az egy gyermekes családmódelben a kínai szülők 90 %-a fiúgyermeket akar.

A 20 év alatti kínai fiatalok nemek szerinti összetételének korévenkénti alakulása jól mutatja, hogy a 2005-ben 17-18 évesek körében még a nemzetközi arányok érvénysültek, az ennél fiatalabbak között az életkor csökkenésével a fiúk aránya évről-évre növekedett és a két évesek, vagyis a 2003-ban születettek esetében volt a legmagasabb, amikor száz megszületett lánygyermekre 125 fiúgyermek jutott. 2003 után – az eltorzult nemi arányok kiegyenlítését célzó újabb intézkedéseket követően – némileg javult a helyzet.

Az előnyben részesített fiúgyermek miatt felborult a nemek aránya, ez pedig szociális időzített bombaként fenyegeti a kínai társadalmat, amikor a korévenként milliós nőfébbletet mutató korosztályok családalapítási korba lépnek. Főleg vidéken érezhető, hogy milyen egészségtelenül eltolódott a nemek aránya. Ha nem találnak a problémára hatékony orvosságot, elképzelhető, hogy néhány éven belül 30 millió vagy ennél is több férfi marad pár nélkül, 30 millió vagy több felnőtt férfinak nem jut majd feleség Kínában a közeljövőben.

***

Kína demográfiai folyamatai számos figyelemreméltó sajátosságot mutatnak. Az ország nagyságrendjéből következően mind a felmerült népesedési problémák, mind az azok megoldására, kezelésére alkalmazott eljárások számos tanulsággal szolgálnak a világ sok országa számára. A túlnépesedés kérdéskörével küzdő gazdaságilag elmaradott térségek számára modell értékű lehet az, ami Kínában az utóbbi évtizedekben történt. Ugyanakkor a gyors változtatás igényével megvalósított állami beavatkozás veszélyei, nem várt következményei is figyelmet érdemelnek.

IRODALOM

- China Population Statistics Yearbook. (2006).
- China Statistical Yearbook. (2007)
- GAÁL GERGELY (1992): A népesedéspolitikai és a családtervezés kérdései Kínában. *Demográfia*, 35 (2): 267-276.
- GAÁL GERGELY – STRÉNYER ILONA (1994): Változások Kínában a demográfia tükrében I. *Demográfia*, 37 (1): 85-99.
- GAÁL GERGELY – STRÉNYER ILONA (1994): Változások Kínában a demográfia tükrében II. *Demográfia*, 37 (2): 191-202.
- GAÁL GERGELY – STRÉNYER ILONA (1995): Változások Kínában a demográfia tükrében III. *Demográfia*, 38 (1): 48-56.
- GAÁL GERGELY – XU YAN YI (1995): Gazdasági-társadalmi változások és a migráció Kínában. *Demográfia*, 38 (2-3): 203-212.
- JORDÁN GYULA (1998): A város és a vidék közötti szakadék és a belső migráció Kínában. *Statisztikai Szemle*, 76 (4-5): 407-417.
- PONGRÁCZ TIBORNÉ (2007): A világ termékenységének változása. *KorFa*, (1-2): 1-3.
- World Population Ageing (2002) 1950-2050. New York.
- World Population Prospects (2006), <http://esa.un.org/unpp/p2k0data.asp>
- Beszélgetés Chen Guoyan-nel a Kínai Népköztársaság rendkívüli és meghatalmazott nagykövetével. <http://www.fotomedia.hu/index.php> <http://front14.hu/index.php>